

Մ Ո Ւ Ս Ա Յ Ք Մ Ա Ս Ե Ա Յ Զ Ա Յ Ն Ը Ն Կ Ե Ր Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1

1863 Գ. ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 2

Ա Զ Դ

Աշտաղից սրտով պարտաւորեալ եմ ծանուցանել Հայ հասարակութեան, թէ մենք բաժանորդաց սաստիկ նուազութեան և կանխիկ վճարող միայն քանի մը բաժանորդ ունենալու, և մեր կողմանէ ալ միջոց չունենալով հանդիսիս տասնորեայ ընթացքը շարունակելու, ստիպուեցանք հիմակու հիմայ թերթերնիս ամիսը մի անգամ հրատարակելու, մինչեւ որ բարեբաղդ և յաջող միջոց մը ձեռք անցընելով կարենանք անցեալ ընթացքնուս մէջ մտնել։ Ասկից ի զատ ուզելով որ թերթերնուս բաժանորդ ըլլալ ուզողներուն դիւրութիւն մը տալ, հանդէսնուս վեցամսեայ—վեց թերթի— գինը 3 զրուշ ըրինք. որն որ կը յուսանք թէ հասարակութեան հաճելի ըլլալով շատերը մեզ քաջալերելու համար պիտի բարեհաճին իրենց բաժանորդադրութեամբը և բաժանորդ գանելու բարերարութեամբ մեր երախտագիտութիւնն ընդունելու շնորհն մեզ ընել։

Ա.Զ.Գ.Ա.Յ.Ի.Ն

Մինչդեռ Հանդիսիս առաջին թիւն հրատարակելուս յետոյ սրտատրոփ կ'սպասէինք ազգային ուրիշ լրագրաց եւ հանդիսից, տեսնելու համար թէ նոքա ազգային տան նկատմամբ ի՞նչ հաշիւներ պիտի տան, մեզ հետ գաղափարակից պիտի գտնուին թէ ոչ, և ինչպէս որ մենք՝ նոքա ալ կորուստ պիտի ցուցընեն թէ չա՛հ, ահաւասիկ նոցա ամենքն ազատելով մամուլին ծիրաններէն սփռեցան ամեն ուրեք տխուր եւ անմխիթար։ Այո՛ 1863 տարւոյս յունվարի առաջին շաբաթ օրն հրատարակութեամբ ամեն Հայ թերթ արտասուալից աչքերով այնպիսի հաշուեցուցակ մը ներկայացուցին ազգին՝ որ որքան որ ծիշդ նոյնքան ալ սպառնալից էր։

Արհեստաւորք, խանութպանք, վաճառականք, երկրատէրք, քաղաքապետք, հրամանատարք եւ մինչեւ անգամ կայսերաց ամենէն հրգորները կը դողան եւ կը դեզնին երբ իրենց տարեկան հաշւոյն մէջ կորուստ կը տեսնեն։

ուրեմն Հայ ազգն ի՞նչ զգալու է որուն վերջին հաշուեցուցակը սնանկութիւն կ'անարկէ, անպատիւ սնանկութիւն, ծուլութենէ, անտարբերութենէ, շռայլութենէ եւ ո՛չ թէ դժբաղդ արկածներէ յառաջ եկած սնանկութիւն. անհատ մը ընկերութեան մէջ անպատիւ եւ անվստահելի ընողը սնանկութիւնն է :

Ընթերցող՝ ի սէրն մարդկութեան լինի, եթէ Հայ ես՝ վայրկեան մը քու ամեն ուրիշ զբաղմունքներդ ու մտածութիւններդ մէկդի բռնէ եւ անաչառութիւնը քեզ օգնական ընելով աչքերդ մի անգամ սա Հայութեան վսայ դարձուր որ դեռ կը պարծի իբրեւ ազգ, լուսաւորեալ ազգ, բարեկարգութեան մէջ մտած եւ յառաջագիմութեան ուղին դտած ազգ. եւ ըստ եռանդուն երեւակայութեան երիտասարդաց՝ Եւրոպիոյ ազգաց առջեւ պատիւ, յարգ ու վարկում ունեցող ազգ : Ո՛հ, աշխարհիս փորձառութիւնը եթէ միայն մէկ օրինակ մը տուած լինէր մեզ թէ բնութիւնը երեւակայութիւնը կը մարմնացնէ, թէ ուժաթափ հիւանդ, աղքատ, եւ սերմ չունեցող երկրագործին անմշակ մնացած երկիրները կը պողաբերէ, թէ կայ օր մը որ չորս անգամ վեցդ ինսուն կրնէ, այն ատեն մենք եւս — թէ եւ ամենայեւին յուսով — հայութեան արդի թշուառութեան վերայ չպիտի խօսէինք եւ չը պիտի ջանայինք համոզուիլ թէ բնութիւնը օր մըն ալ մեզ ազգաց կարգին մէջ տեղ մը պիտի տայ : Ի՞նչ են արդեօք ազգ լինելուն պայմաններն ո՛ր Հայեր, ստակ չունենալ, պատիւ չունենալ, յարգ ու վարկում չունենալ, կրօնական տարբերութեանց պատճառաւ միութիւն չունենալ, գաղափարաց եւ զգացմանց տարբերութեանց համար մէկգմէկու վերայ սէր չունենալ, մէկգմէկ խաւարեալ եւ լուսաւորեալ կանչելով խաւարիլ, իշխանութեան զգալի մթութեան մէջ ո՛ւր կոխելիս ո՛ւր երթալիս չգիտնալ, անհատական կամքի համար հանրական կամքն ոտնակոխ ընել, առանց օրէնսդէտներու օրէնսդիրներ ունենալ, պատուասիրութեան եւ կամ շահասիրութեան համար ժողովականներ ունենալ, քրիստոնէութեան ամենասուրբ սկզբունքներուն վերայ անտեղեակ եղող կրօնաւորներով լեցուն մեծամեծ, փառաւոր եւ շքեղ տաճարներ ունենալ, առանց օրինաւոր դասատուներու եւ սոցա ամուսկանները վճա-

րելու համար հարկ եղած եկամուտներու, ազգին մանկաիքը տարիներով իրենց մէջ ամփոփող խել մը դպրոցներ ունենալ, իգական սեռի դաստիարակութեան համար օրինաւոր ուսումնարաններ չունենալ եւ վերջապէս ազգին վերքերը ծածկող, մեծամեծները շողոքորդող եւ շահամոլ խմբագիրներ ունենալ. ասո՞նք են ո՛ր Հայեր մեր ազգ լինելուն պայմաններն, ասո՞նք են ո՛ր եղբարք մեր ազգին այն յատկութիւններն որոնցմով դեռ կը յուսանք : Եստուած իմ մահուն մէջ ի՞նչ յոյս կայ եւ տարտարոսի յատակին մէջ ի՞նչ յոյս, լիմպոսի մէջ յոյս, ընդունիմք. քաւարանի մէջ յոյս, ընդունիմք. կայանի մէջ յոյս, ընդունիմք. սակայն դժոխքի մէջ ալ յուսամք. ճիւղաց շղթաներէն ազատիլ յուսամք. յաւիտենական դատապարտութենէ ազատիլ յուսամք :

Եստուծոյ դորձքերը անքնելի են, բայց ոչ անհաշիւ եւ անկանոն. Երա ողորմութիւնը անսահման է բայց ոչ արդարութեան դէմ. երբ Պօղոս չտնկելով, երբ Եղորոսն ջուր չի տալով աճեցուց Եստուած :

Մեր բոլոր այս տխուր տեսութեանց եւ սրտատուտը կսկծանաց մէջ՝ միայն մէկ մեծ ճշմարտութիւն մը զմեզ կը մխիթարէ եւ կեանքին իւր վերջին յուսահատական նայուածքն արձակող սրտերնուս նոր կենդանականութիւն կու տայ. այս ճշմարտութիւնն է, մարդուս ազատութիւնը, այն մեծ պարգեւը որ մարդս Եստուծոյ կը մօտեցնէ եւ Երա ամենակարող բազուկները իրեն օգնութեան կը կանչէ. երանի այն անհատին եւ այն ժողովուրդին որ այս մեծ ճշմարտութեան, Եստուծոյ մօտենալու եւ Երա բազուկը իրեն օգնութեան առնելու պայմաններուն վերահասու է. փասն զի այսպիսի անհատ մը կամ ժողովուրդ մը թէեւ յուսահատութիւն բառը աշխարհիս նոր ճանչցընելու չափ թշուառութեան եւ յետադիմութեան մէջ ալ գտնուի, տակաւին նոր կենդանութիւն մը կ'առնու նա, կը յարգէ օրինաւորութիւնը, կը խոնարհի աշխատասիրութեան եւ կ'ստորագրէ, կ'ընդունի եւ կը գործադրէ այն ամեն պայմաններն որ Եստուծոյ արդարութիւնը եւ բնութեան կարգադրութիւնները կը պահանջեն իրեն օգնելու համար :

Թէ որ Եստուածաշունչի պատմութիւնը ճշմարտ է՝ նաեւս մեր ըսածը ճշմարիտ է :

Հրէից ազգին պատմութիւնը մեզի համար մեծ օրինակ մ'է, որն որ երբ կը միարանէր, երբ իւր թշուառութիւնը կ'զգար եւ երբ հաստատութեամբ օրինաւորութեան հետեւել որոշելով ձայն կը բարձրացընէր Մատուցոյ, Մատուած ալ կ'օգնէր նոցա :

Բազմութեան ձայնը՝ Մատուցոյ ձայնն է. եւ ազգ մը որ կ'ուզէ փրկուիլ՝ մէկ ձայն, այսինքն մէկ կամք եւ մէկ ջանք ունենալու է. աւսոր հակառակ որ եւ իցէ բազմութիւն մը որ մէկ կամք, մէկ ջանք եւ մէկ ձայն չունի, այնպիսին Մատուած ալ չունի եւ կամ թէ Մատուցոյ մօտենալու՝ Նորա բազումը խնդրելու իրաւունք, արդարութիւն եւ երես չունի :

Մ. յս մեծ ճշմարտութիւնը — մարդկային ազատութիւնը — եւ Մզգերնուս արդի սրտաճրմիկ ճգնաժամը աչքերնուս առջեւ ունենալնուս՝ եւ ասոնց հետ ի միասին, Մզգաց եւս անհատներու նման մահուան ենթակայ լինելնուն վրայ ալ մի անգամ մտածելնուս յետոյ, խորհիմք թէ ինչ միջոցներ ձեռք առնելու կարօտ է, որպէս զի Հայութիւնը զգայ իւր թշուառութիւնը, տեսնէ իւր վտանգը, երկիւղով լեցուի սիրտը, ամեն հայ անհատ դէպ ի կեդրոն դառնայ, Մզգային միութիւնը կազմուի, օրինաւորութիւնն ընդունելու որոշումը լինի, հանրական կամքը միանայ, ջանքը՝ գործի սկիզբի, մէկ ձայն մը բարձրանայ առ Մատուած եւ փրկութիւնն ապահովի :

Արդարեւ այս խնդիրը կամ առաջարկութիւնը որքան որ նուիրական եւ որքան որ անհրաժեշտ կարեւոր է մեր ազգին համար, նոյնքան ալ մեզ եւ մեր տկար ու անզոր գրչին համար զրեթէ անհնար է նորա լուծումը տալ. սակայն մենք մեր այս յետին ահարութիւնը խոստովանելով, միմիայն սրտերնուս զգացումներուն վստահացած պիտի աշխատինք յետագայ թիւերով յայտնելու այն նախնական կամ արմատական միջոցներն՝ որոնցմով վերոյիշեալ բարօրութեանց կրնայ ենթակայանալ Հայութիւնը, Հայութիւնը՝ որ այսօր սա կնճռոտ կացութեան նայելով պարտ էր գոնէ երեւելի հանգամանքի, տաղանդի, զգացման եւ գրչի տէր քրտան Քարոզիչ, քտան Խմբագիր, քտան Դասատու եւ ասոնցմէ աւելի քտան Մայր ունենար, որպէս զի ինչ որ մենք միայն զգացումներնուս համեմատ կը խօսինք, նորա ազդեցութեամբ

խօսէին. խնդիրը մեզ նման նուաստի մը ձեռքէն առնէին եւ շահաւետ ընէին :

ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ

(Տես թիւ 4)

Նարտարապետ եւ մարդասէրն Ոսպէս փիէր եւ Փրուսիոյ Տիրապետ եւ իմաստասէրն Փրետերիկոս ժանտ ու մոլի բնաւորութեան տէր էին, սակայն ասոնց երկուքն ալ իրենց երիտասարդութեան ժամանակ Լքսթրի սրահը շփոթեցին հանրական մարդասիրութեան դասերով. ասոնց այս բրածը կեղծաւորաբար չէր, այլ համոզմամբ կամ զօրաւոր երեւակայութեամբ էր. Փրետերիկոս հեղինակութիւն մը հրատարակած է պատանեկութեան միջոցին դաւադրութեանց դէմ, որոյ մէջ ամենայն ուժգնութեամբ կը խօսի յափշտակութեան, նենգութեան, ինքնիշխան կառավարութեան, անիրաւ սպտերազմաց եւ մէկ խօսքով այն ամեն տեսակ գործողութեանց դէմ, որոնց համար հեղինակը մինչեւ ցարդ կը յիշուի մարդկային ազգի մէջ :

Մ. յսպէս հանգամանքը իւր անընկճելի ու երկաթեայ պայմաններովն՝ դատողութեան հը պարտութեանը եւ կարծեաց սնապարծութեան դէմ կելլէ եւ պատերազմ կառաջարկէ ամեն տեսակ եւ ամեն կերպ կեղծիքներու եւ ասանկով անհատի մը կամ ընկերութեան մը իմաստութեան կամ յիմարութեան, ճշմարտասիրութեան կամ անդգամութեան ճշմարիտ չափը երեւան կը հանէ :

Հանգամանքին յայտնութեանց քանի մը կերպերուն վերայ հարկ է որ խորհրդածութիւն մը ընենք, քննելով նորա աճման, ներգործութեան եւ յաջողութեան պայմաններուն օրէնքները. սակայն պէտք է գիտնալ որ մենք աւելի նորա արմատական բնութիւնը պիտի յայտնեմք, քան թէ էական տարբերքները :

Քննել կարեւոր է թէ՛ հանգամանքը պարագաներէն՝ թէ ոչ պարագաները հանգամանքէն կը ծագին. եթէ ըսենք որ հանգամանքը պարագաներէն կը ծագի, այն ատեն պիտի պարտաւորիմք զրկել հանգամանքը այն կենդանի պատճառական աշխուժութենէն որ

իւր էական բացայայտիչն է. եւ եթէ ըսենք որ հանգամանքէն կը ծագին պարագաներն, այն ատեն հանգամանքին չէ թէ միայն ծագումն տալու զօրութիւնը տուած կը լինիմք, այլ նաեւ ծագման մասունքներն մատակարարելու կարողութիւնը. այս երկու հարադատութեանց արդիւնքը չէ թէ հանգամանք՝ այլ հանգախաղ կը լինի:

Չմարտութիւնը սա է որ պարագաները հանգամանքին սնունդն են, որ նորա արեան մէջ փոխարկուելով, պարագայից վերայ գործելու անհատական զօրութիւն կու տան նորա. Սօթի իւր մտաւորական աճման եւ արգասաւորութեան նկատմամբ կըսէ թէ՝ « իմ ամեն գրութիւններս մատակարարուած են հազար տեսակ անձինքներէ եւ իրողութիւններէ. ի մաստունը եւ տգէտը, խելացին եւ յիմարը, պատանեկութիւնը եւ ծերութիւնը—ընդհանրապէս առանց յետին կասկածի—կարգաւ բերին ինձ իւրեանց խորհրդոց ծնունդները, իւրեանց յատկութիւնները եւ փորձառութիւնները, որոնց ցանաճներն քաղած եմ շատ անգամ. իմ աշխատութիւններս որ Սօթի անունն կը կրեն ամբողջ բնութեան մէջէն հաւաքեալ են »:

Եւ Սօթի անունը կը կրեն, վասն զի Սօթին էր որ բոլոր այն գիտութիւնները եւ իրողութեանց հաւաքումը փոխարկեց Սօթի մէջ իւր անհատականութիւնը ընդարձակելով, ճշտացնելով եւ ոչ թէ եղծելով զայն. անանկ որ իւր հանգամանքը իւր փորձառութեան պէս լայնածաւալ եղաւ:

Կեանքի ամեն վիճակներու մէջ՝ թէ մտաւորական եւ թէ գործնական, յաջողութիւնը կատարեալ գիտութենէ կախումն ունի, յառաջանալով անբողջ նմանութենէ մը ամեն վիճակի կապակցեալ պարագաներէ. ուսանելու ամեն բան, հաւաքելու իւր մէջը զանոնք եւ ունենալու անձնական զօրութիւն եւ իմացականութիւն, աղէկ վաճառականը, աղէկ քաղաքավարը եւ աղէկ զինուորական հրամանատարը այն ատեն Հանգամանքի տէր կը լինի՝ երբ իւր արհեստին վերաբերեալ ամեն պարագայից հումուտ կը լինի եւ գործովն կը յայտնէ. Պալլաք կը խորհէր որ ինքն չի կրնար դաշտավայր մը նըկարագրել, առանց ականատես լինելու անտառներու, հովիտներու, ջրվէժներու, առուակներու, աստեղը եւ արեգակի լուսոյ ազդե-

ցութեանց եւ վերջապէս առանց այն ամեն տեսարաններուն խորը մտնելու, որոնց նկարագրութիւնն ընել խիստ կը տենչար. « Եւ ըն իւր արհեստին յետին դաղանիքներուն այնքան հետամուտ եղաւ որ փորձառութիւնն եւ ուսմունքը հայեցուածի մէջ փոխադրեց եւ որով շատ անգամ ամենաանպատելի եւ յանկարծական պատահարներու բնական ազդման եղանակաւ կը զիմաւորէր. այս մարդս երբ յաղթութիւն ձեռք բերելու համար հարկ եղած միջոցներէն կը զրկուէր, մեռնէին ու յաղթուէին աւելի ցաւ կզգար իւր յատակագիծներուն. անարգասաւորութեան վերայ. « Եւ զօսի պատերազմին մէջ Պաղիոյ շատ նաւեր փախան »:

« Եւ ըն զանոնք հալածելու համար փրկանաւներ չունենալուն պատճառաւ. այս միջոցին իւր գրած յիշատակարանին մէջ կըսէ « թէ որ այս վայրկեանի մէջ մեռնէի՝ սրտիս վերայ փրկանաւի կարօտութիւն գրուած պիտի տեսնուէր »:

Հանգամանքն երբ նկատենք իբր իրողութիւններն անձի մէջ մարմնացնող, այն ատեն կը յայտնուի որ նա իւր սահմանին մէջ իրողութիւնները եւ օրէնքները իրեն սեպհականած է, որոնցմէ դուրս բաղդատաբար տկար կը մնայ. Շատ կարող օրէնսգիրներ եւ հրամանատարներ սխալած են իրենց քաղաքավարութեանց մէջ, անանկ որ մարդ հասարակութեան կենդանականութեան վերայ կը կասկածի՝ երբ կը տեսնէ որ նա օրէնսգրի մը կամ հրամանատարի մը անունը լսելուն կը դողայ եւ երկնառաք պատուհասի մը տեղ կը գնէ զանոնք. հանգամանքը միայն իր արդիւնաւորած բաներուն նըկատմամբ կը խօսի իշխանութեան հետ եւ այն բաներուն համար իւր վճիռները տրամաբանութիւն եւ կարծիքներն դատողութիւն են. երբ Ալէպսի ամբաստանեալի մը նկատմամբ եղած օրինական առաջարկութեան մը դէմ դրնելուն համար՝ ըսուեցաւ իրեն թէ ինքն Աօրա Քամոնէնի վճռոյն դէմ կը վարուի, ինքն ատեանին դառնալով եւ նախ Քամոնէնի վերայ իբր մեծ իրաւաբան քանի մը խօսք խօսելէն վերջը ըսաւ « Կաղաչեմ Տեալք յայտնեցէք իմ տարբերութիւնս Քամոնէնէն »: յայտնի է որ այսպիսի անձնապարծութիւն մը նախատեւ պիտի համարուէր՝ թէ որ Ալէպսիի հանգամանքը յայտնի չը լինէր. սակայն եթէ Ալէպսի

իւր այս խօսքը վերաբուժական կամ Աստուածաբանական խնդրոյ մը նկատմամբ ընէր եւ ուզէր գիտնալ իւր եւ Հուքրի կամ Սրբ Աթլէյ Ռուբրի մէջ եղած տարբերութիւնը, այն ատենը խնդիրը կը փոխուէր եւ ինքն մինչեւ անգամ լաւ օրէնսդիր մը եւ քաղաքավար մը լինելու արժանաւորութիւնը կը կորսուեցնէր:

Արդարեւ շատ անգամ երեւելի մարդկանց ճշմարիտ արժանաւորութեանցը զրկանք եղած է, երբ անոնք իւրեանց զօրաւոր հանգամանքի սահմանէն դուրս ելլելով եւ իրենց օտար խնդրոյ մը մէջ մտնելով հոն իրենց տկարութիւնը յայտնած են: Մաքլէյ հեգնելով կը խօսի Հասգինկի վերայ, — Անգղիոյ կառավարութեան Հնդկաստանի մէջ ունեցած ամենատաղանդաւոր քաղաքագետին — առաջին անգամ Պէնկալի մէջ Անգղիոյ քաղաքականութեան նկատմամբ վրիպելուն համար:

Մէկ գործի մէջ երեւելի եղողէ մը, ամեն բանի մէջ երեւելի լինել պահանջելը տպօրինաւոր է, արեւելեան պատերազմի միջոցին Ամերիկացի հրամանատար մը ճանչցայ, որոյ տաղանդաւորութիւնը թեւեւ ճանչցուած եւ հրաշակուած էր, սակայն անգղիերէն գրելու մէջ յետադէմ էր: Ժամանակաւ նոյն պակասութիւնը ունեցող լորտ մը երբ պաշտօնի հասեր է, ուզեր է գիտնալ թէ գիր գրելու ինքնաշարժ գործիք մը կրնայ արդեօք հնարուիլ: Իր գրագիրը այս առաջարկութենէն անանկ կարծեր է թէ լորտը խնայողութեան համար այնպիսի հնարք մը կ'ուզէ գտնել, սակայն որքան զարմացեր է, երբ տարիներ անցնելէն վերջը լորտին աղէկ անգղիերէն գրելու անկարող լինելն իմացեր է:

Շարունակելի:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

ՄԵՌԵԱԼ ԾՆՈՒՆԴ

(Տես թիւ 4)

Ընտանեկան կեանքի եւ ընկերութեան մէջ ցաւալի իրողութիւններէն մէկն ալ շատ կիներու մեռեալ զաւակ ծնանելն է, որոյ առջեւն առնելու համար մինչեւ ցարդ խել մը յիմարա-

կան ու երեւակայական միջոցներ կը գործածուին բոլորովին առանց նպատակի հասնելու:

Այն կիները որ մեկզմէկու ետեւէ մեռած զաւակ կը բերեն, պարտին համոզուիլ որ պատճառն իրենք են, որ այս կամ այն կերպով եղծելով իրենց ծննդական ներքին գործարանաց բնական գրողութիւնը եւ գործողութիւնները, խեղճ մանկան մահուան պատճառ կը լինին: Քօրսէի եւ նեղ հանդերձանքներու եւ կապերու դժոխային սովորութիւնը որ այսօր իգական սեռին առաջին պարտաւորութիւնն համարուած է, տարակոյտ չի կայ որ միլիոնաւոր մանկանց մահուան պատճառն եղած է, և ես ամենեւին չեմ կրնար համոզուիլ որ աշխարհս երբեք այնպիսի պատերազմ մը, կոտորած մը և կամ ժանտախտ մը տեսած է՝ որ քօրսէի եւ նեղ հանդերձանքներու չափ մարդկային կեանքին վնասած լինի: Բեթլէհեմի մանկանց կոտորածը բան մը չէ ասոր քով, եւ արեւելեան վերջին պատերազմը ու արդի Ամերիկայի պատերազմը շատ քիչ մարդկանց մահուան պատճառ եղան, բաղդատելով քօրսէի բռնած կոտորածին քով: զարհուրելի ճշմարտութիւն մը չէ՞ այս ընթերցող՝ ուրեմն ո՞րքան կարելի է այն կիներ որ երեւակայական գեղեցկութեան մը եւ վայելչութեան մը համար կամ ուրիշ խօսքով իշաւմեղուի մը նմանելու համար մասնակից կը լինին անմեղ մանկանց սրտատոռչոր կոտորածին: . . . ո՞հ, եթէ մարդաստանութիւնը մեղք է, եթէ օրէնքը կը հրամայէ որ մարդաստանը մեռցուի, ինչո՞ւ համար ուրեմն մինչդեռ միայն մէկ մարդ մը մեռցնողին վրայ սոսկալով նայած եւ զայն կախաղան հանած միջոցնուս, գոնէ չենք քարշիր, գոնէ չենք ատեր որդեսպան մայրերը: մի թէ որդեսպանութիւնը մարդասպանութենէն աւելի մեղք չէ՞, աւելի տարատարասական գործ չէ՞: Ի՞նչ մեծ բարիք պիտի ընէին կառավարութիւնները եթէ խստիւ արգիլէին քօրսէի եւ նեղ հանդերձանքներու սովորութիւնը:

Ստամոքսի, կուրծքի, ծիծերու, օրտի, ձուարարքներու, փախպեան դաշտի աղիքներու եւ որովայնի հիւանդութեանց գլխաւոր պատճառը քօրսէն է քօրսէն եւ նեղ հանդերձանքը: Ծնողք որ կը սիրեն իրենց աղջիկները, թող նոցա հանդերձանքը հնարաւոր եղածին չափ թոյլ ընեն՝ եւ յղի կանայք որ կ'ուզեն իրենց յղութիւնը հանգիստ ու օրինաւոր ան-

ցընեն, թող հեռու կենան նեղ հանդերձանք-
ներէ, մանաւանդ այն կիները՝ որ շարունակ
կը վիժեն կամ մեռեալ զաւակ կը բերեն:

Մեռեալ զաւակ ծնանելու սովորութեան
գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ հեշտասի-
րութիւնն է. ցանկական հեշտասիրութիւնը՝
որ մեծագոյն մասամբ կողոպտելով սաղմին հարկ
եղած անդական տարերքը, զանի մահուան կամ
վիժելու կը վտանգէ. ուրեմն յղի կիները մանա-
ւանդ մեռեալ զաւակ ծնանողները թող դա-
դարին հեշտասիրութենէ. այն օրը՝ երբ որոշուի
յղութիւննին և մինչև որ կատարի յղութիւն-
նին եւ որդեծնութիւննին:

Այս պարտաւորութիւնն ալ էրիկ մարդոց
վրայ է. վասն զի ի՞նչ կրնայ ընել խեղճ կինը
երբ իւր էրիկը անհամբեր է, երբ նա չի խոր-
հիւր իւր կնիկն եւ զաւակներուն բարիքը, եւ
երբ նա իւր վայրկեանական մէկ հեշտութեան
կը զոհէ զանոնք. էրիկ մարդիկ՝ գիտցի՛ք որ
դուք ամուսնանալով լիազօր տէրը չէք ձեր կի-
ներուն, նոցա առաջին տէրը Մտուած է,
երկրորդ տէրը բնութիւնն է՝ և որոնց ձեր կի-
նը նախ պարտի հնազանդիլ եւ յետոյ ձեզ՝ երբ
դուք Մտուծոյ եւ բնութեան դէմ անոնցմէ
բան մը չի պահանջէք:

Պէտք է գիտնան ամեն ընտանեաց տէրերն
թէ կինը բնականաբար կը դադարի ցանկութե-
նէ յղի մնալուն պէս, եւ իւր այս մասին ան-
տարբերութիւնը կը շարունակէ մինչեւ որ կա-
տարէ իւր յղութիւնը, որդեծնութիւնը և զա-
ւակին կաթ տալը — գրեթէ երկու տարի —,
ուստի զրկանք է, բռնութիւն է, մեղք է, յղի
կամ կաթ տուող կնիկն մօտենալը, իսկ եթէ
չատերը իրողութիւնը մեր այս ըսածին հակա-
ռակը կը տեսնեն, այնպիսիներն պարտին գիտ-
նալ թէ կին մը որ իւր յղութեան և կաթ տա-
լու միջոցին — ամսական սովորութիւնը չսկը-
սած — դեռ կը պահէ իւր հեշտական զգաց-
մունքը, այնպիսին հիւանդ է, եղծուած է եւ
մոլի եղած է եւ կամ իր իրաւունքն ու զգաց-
մունքը երկանը սիրոյն զոհող է:

Ար փափաքէի որ մեր այս դասը ընդունելի
լինէր ընտանեաց տէրերէ, որպէս զի խել մը ըն-
տանեկան թշուառութիւններ՝ որ միայն ասկից
առաջ կու գան, որոնցմէ մին ալ կանանց մեռ-
եալ զաւակ ծնանիլն է:

Մեռեալ զաւակ ծնանելուն այս երկու դըլ-

խաւոր պատճառներէն ետքը կու գան մաքրու-
թեան, աշխատութեան եւ կերակրոց անկանո-
նութիւններն որոնց վերայ կրնամ ըսել թէ հա-
սարակութիւնը բոլորովին անտարբեր է եւ տը-
գէտ:

Մաքրութիւնը որ յղի կնիկն համար խիստ
կարեւոր է՝ կանոնաւոր լինելու է. սաստիկ տաք
բաղնիք երթալն եւ հոն ժամերով մնալն ար-
տառոց եւ վտանգաւոր սովորութիւն մըն է՝ որ
ջղային դրութեան մեծ գրգռութիւն եւ տկա-
րութիւն կը պատճառէ. յղի կին մը բաղնիք եր-
թալու է եւ շաբաթը գոնէ մի անգամ, բայց
հոգ տանելու է որ բաղնիքը տաք չը լինի այլ
բարեխառն ինչպէս նաեւ ջուրը. իսկ լուաց-
ուելու եւ մաքրուելու համար մէկ ժամը բա-
ւական է:

Վանայք նաեւ գիտնալու են որ լուացուե-
լէն ետքը լաւ չորցընելու են ամբողջ մարմին-
նին, վասն զի խոնավութիւնը մեծամեծ չարիք
կը հասցընէ իրենց:

Տաք տեղ լուացուիլն ու պաղ տեղ չորցու-
իլն անթիւ հիւանդութիւններ կը պատճառէ:

Յղի կանանց աշխատութիւնը բնական
պարտի լինիլ ոչ հոգնելու չափ եւ ոչ ալ չզգա-
լու չափ, կանանց համար լաթ լուան, տախ-
տակ սրբելն, սենեակ շտկելն փնաս չունի, սա-
կայն իւրեանց այս աշխատութեանց միջոցին,
նկատելու են որ չը ծռին, պաղ չառնեն, չը
սահին, չիյնան, ծանր բան չը վերցընեն և կե-
րակրոց զօրաւոր հոտերովը չը նեղուին:

Իսկ կերակուրներու գալով, յղի կին մը
ճիշտ այն բաները կրնայ ուտել ինչ որ յղի չե-
ղած կ'ուտէր եւ չէր փնասուեր. սակայն մեռ-
եալ զաւակ ծնանելու սովորութիւն ունեցող-
ները աղէկ կ'ընեն թէ որ իրենց յղութեան մի-
ջոցին անդարար, թեթեւ եւ դիւրամարս կե-
րակուրներ ուտեն եւ ստամոքսին չի լեցընեն.
ասոնք՝ ինչպէս նաեւ յղի կանայք երբեք ոգե-
լեց ըմպելիք, թէյ, խահուէ եւ որ եւ իցէ ա-
սոնց նման գրգռութիւն պատճառող խմելիք-
ներ գործածելու չեն, իսկ խմած ջուրերնին
պէտք է զուտ լինի:

Այն կարծիքը որ կը հաստատէ թէ յղի կի-
ները ինչ բանի հոտ որ առնուն կամ յիշելով
ուտել փափաքին՝ պէտք է որ ուտեն. որքան
որ ինքնին յիմարական է եւ անտեղի, սակայն
արդէն այս գաղափարով նախապաշարեալ յղի

կանանց համար խիստ կարեւոր կէտ մ'է զգուշանալու • այնպիսիներուն դէմ դնելու չէ, միայն թէ ամեն պատեհ առիթներով ուսուցանելու է կանանց իրենց այս դրութեան անտեղի եւ վտանգաւոր լինելը • վասն զի ինչպէս յայտնի է, այսպիսի կին մը կրնայ այնպիսի ուտելիքի մը հոտն առնուլ կամ յիշելով ուտել փափաքիլ որ շատ վնասակար լինի իրեն • օրինակի համար պաղպաղակը՝ որ սոսկալի կերպով վնասակար է յղի կանանց եւ ասոր նման շատ ուրիշ ուտելիքներ կան •

Շարունակ մեռեալ զաւակ ծնանողները թող սա հետեւեալ կանոններուն հետեւին վստահ լինելով, որ այն կանոններով իրենք կրնան ազատիլ իրենց դժբաղդութենէն եւ օրհնուիլ զաւակներով •

Ա. Եթէ հանգերձանք ամենեւին թող չի գործածեն, մինչեւ անգամ կօշկնին նեղ չըլլան եւ մարմիններնուն որ և իցէ մէկ տեղը սաստիկ չի կապեն •

Բ. Երբեք չի պարեն, ծանր բան չի վերցընեն, մարմիննին մաքուր պահեն, սաստիկ չ'աշխատին, յանկարծական դիպուածներէ զգուշանան, կրից չի շարժին, զօրաւոր հոտերէ ըզգուշանան, բաց օդի մէջ օրը գոնէ մէկ ժամ հանգարտ շրջում մը ընեն, քիչ ուտեն, անդարար, թեթեւ եւ քաղջ կերակուրներ, չի գործածեն ոգելից ըմպելիքներ, թէյ, խահուէ, եւ այլն եւ խմեն մաքուր եւ զուտ ջուր •

Գ. Յղութիւննին ստուգուելէն ետքը մինչեւ որ զաւակնին ծնանին երբեք ցանկութեան շարժելու չը գրգռուին եւ այս մասին բնաւ յարաբերութիւն չունենան իրենց երկներնուն հետ •

Դ. Երբուն ստամոքսով երբեք չի պառկին, աշխատին կամ բաղնիք երթան • պառկիլ, աշխատիլ եւ բաղնիք մտնելը, կերակուրէն գոնէ երկու ժամ վերջը օրինաւոր է •

Շարունակելի •

Բ Ն Ա Ձ Ն Ն Ա Կ Ա Ն

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Տգէտ միտք մը՝ անկարող է զինքն շրջապատող անթիւ հետաքրքրական իրերը նկատելու, մինչդեռ գիտութիւնը՝ նկատող աչք

մը կընծայէ մարդուս, եւ որով նա ամեն տեղ հաճելի ընկերներ եւ տեսարաններ կրնայ գտնել • այսպիսի անձ մը թէ տունը գտնուի, թէ պարտիզի մը, թէ դաշտի թէ ճամբու վերայ, թէ ձորի մը, լճի մը եւ ծովի մը մէջ, ամեն տեղ եւ ամեն պարագայից տակ իւր միտքը զըւարձացնելու առարկայ մը կրնայ գտնել •

Վախախնամութիւնը՝ աշխարհս այնքան շատ ու տեսակ տեսակ արարածներով լեցուցեր է, որ մարդ չի կրնար որոշել թէ ասոնցմէ որո՞նց վերայ առաջին անգամ քննութեան ըսկըսի • ամեն բնաբանները այս դժուարութեան հանդիպած են, եւ այս պատճառաւ — իրենց քննելու զօրութեան նպաստելու համար — կենդանական աշխարհը չօրս մեծ մասերու բաժանած են •

Առաջին բաժանումը կը բովանդակէ կրնակի ոսկոր ունեցող կենդանիները, որ կը կոչուին ոգնականք • ինչպէս՝ մարդ, անասուն, թռչուն, զեռուն եւ ձուկ •

Երկրորդ բաժանումը կը բովանդակէ իրենց մարմիննին վերայ խեցի կամ կեղեւ ունեցողներն որ կը կոչուին կակղայինք, ինչպէս խսուռնջ, խեցեմորթ •

Երրորդ բաժանումը կը բովանդակէ իրենց մարմիններնուն դուրսի կողմը մանեկաձեւ կարծր ծածկոյթ ունեցողները՝ որ կը կոչուին յօդաւորք, ինչպէս որդ, միջատ, մամուկ, խիղբ, խեցեմորթ •

Չորրորդ բաժանումը կը բովանդակէ այն կենդանիներն որ գրեթէ տունկերու կը նմանին • ասոնք կենդանաբոյս կամ ճառագայթաւոր կը կոչուին • ինչպէս են սպունգներն, բուստերն • աստիղայկներն եւ ծովու հողմնածաղիկներն • ասոնց կարգին մէջ կը մտնեն նաեւ ջրորդերն, որոնք չէ թէ միայն տունկերու նման են, այլ ուրիշ կենդանիներէ այնքան կը տարբերին որ նոցա կարգին մէջ բնաւ չեն կրնար դասուիլ •

Թողլով մէկդի կենդանեաց ամեն բաժանորդներն, մենք ամենէն առաջ այս ճառագայթաւոր կօշուած ամենաստորին կենդանեաց վերայ պիտի խօսինք, որ ընթերցողաց հարկաւ մեծ եւ հետաքրքրական զուարճութիւն մը պիտի պարգեւէ • Այս կենդանիներն այնքան մօտ նմանութիւն ունին տունկերու որ շատ դժուար է հաւատալ թէ նոքա կենդանի են, ինչ-

պէս բնազննական փորձերը հաստատած են թէ նոքա ապրող արարածներ են՝ ոգի եւ կերակուր պահանջող:

Օտոներն ալ ապրելու համար ոգի եւ կերակուրի կարօտ են, որոնք իրենց արմատներէն կը քաշեն իրենց հարկ եղած սնունդը. հիւթը որն որ բուռնէն վեր կելլէ զարմանալի եղանակաւ, մասամբ մը կեղեւին տակէն եւ մեծ մասամբ առջի տարուան մէջ շինուած թարմ փայտին ծակտիկներէն կամ խողովներէն — ինչպէս որ ջուրը վեր կելլէ շաքարի կտորի մը մէջ — մինչեւ որ հասնի տերեւներուն:

Տերեւները անթիւ փոքրիկ ծակտիկներ ունին որոնցմէ ոգն ու ջուրը ներս մտնելով կը խառնուին հիւթին հետ. և որովհետեւ ամեն տերեւ ներքին եւ արտաքին մաշկ ունին, որոնց մէջէն բարակ մանրաթելներ կանցնին. նոր հիւթը նախ կանցնի տերեւին արտաքին մաշկէն եւ յետոյ ներքին. այս միջոցին ոգը իւր հիւթ քաշող յատկութիւնը կը փոխէ:

Հիւթին համը ոգն է որ կը պատրաստէ, երբեմն քաղցրութիւն, երբեմն թթութիւն կամ կծութիւն տալով. երբեմն հիւթը զուտ խէժի կը փոխէ, եւ երբեմն թանձր հիւթի բնութեան կարգադրութեան համեմատ:

Օգը իւր ընկելք փոփոխութիւններն ըմբռնելուն պէս հիւթը իւր ծառին մէջ կը վազէ եւ երթալով կեղեւին տակը նոր փայտի շրջանակ մը կը ձեւացնէ եւ միանգամայն կը սնուցանէ ծառին մեծ բուռնին փայտային մանրաթելներն:

Կենդանիները իրենց պահանջած սնունդը քաշելու համար արմատ չունին, իսկ անոր տեղ բերան ունին ուսկից սնունդնին ներս առնելով ստամոքսներուն մէջ կը խրկեն, հոն հալելու կամ լուծուելու համար՝ եւ ուսկից կերակուրին սնուցիչ հիւթը շնչերակներու եւ երակներու միջոցաւ կենդանիին ամեն կողմը կը տարածին. սակայն ոգը կերակուրին հետ հարկաւ խառնուելու է, եթէ ոչ կենդանին կը մեռնի, այս պատճառաւ կինդանիներեն ոմանք շնչառութեամբ ոգի կառնուն, ոմանք իրենց կողերը այս նպատակաւ ունեցած ծակերէն, ինչպէս ճանձերը եւ ոմանք ալ փեղկերու միջոցաւ ինչպէս ձուկերն. ոգը լանջաց մէջ հիւթին հետ խառնուելով պայծառ կարմրութիւն մը

կու տայ նորա. իսկ այս պայծառ կարմիր արիւնը կռնակի ոսկոր ունեցող կենդանեաց ջերմութիւն կու տայ եւ զանոնք կաճեցընէ:

Այս ամենէն կը տեսնուի որ թէ բուսականներն եւ թէ կենդանիներն երկու բան կուղեն — կերակուր եւ ոգ —, ուրեմն ինչ է տունկին եւ կենդանիին տարբերութիւնը. մեծ տարբերութիւնը սա է՝ որ բուսականները իրենց արմատներուն միջոցաւ կամ դուրսէն սնունդնին վեր կը քաշեն, քանի որ կենդանիներն իրենց սնունդը մարմիններնուն մէջէն կը քաշեն. դարձեալ բուսականները մէկ տեղ մը կը կենան, որ կարենան արմատներովն շրջակայ խոնաւութիւնը ծծել, բայց կենդանիք իրենց կերակուրը իրենց մէջ կը պահեն եւ ուղած տեղերնին կը շարժին. զգացմունքն ու կամքն ալ կը տարբերէ կենդանիներն բուսականներէ:

Ամեն բարձր կարգ ունեցող կենդանիները մարմնի երկու կողմ ունին, որոնք մէկըմէկու կը նմանին. ինչպէս որ մարդու երեսները. բայց բոյսերը այսպէս չեն այլ շրջանի մը վերայ կը դառնան, եւ որոնց պէս են նաեւ ստորին կարգի խել մը կենդանիներ. այս կենդանեաց բերանը իրենց մէջ տեղերնին կամ կեդրոնին է եւ այս կեդրոնին շուրջն են իրենց քանի մը գործարանները, որոնցմով երբ որ ուզեն կերակուրնին բերաննուն կը տանին. ահա այս կենդանիներն են որ կը կոչուին կենդանաբոյսք կամ ճառագայթաւորք. Կենդանաբոյսները ընդհանրապէս ջուրերու մէջ կը գտնուին եւ շատ քիչ անգամ տեղերնին կը փոխեն:

Հետեւեալ թուով կենդանեաց այս կարգին վերաբերեալ սպուկագի վերայ պիտի խօսիմք որ կենդանական կեանքի մէջ ամենէն յետինն է, առանց բերնի և բազուկներու, բայց տակաւին կենդանի մը լինելը հաստատուելու բաւական նշաններ ունի:

ԽՄԲԱԳԻՐ—ՏՆՕՐԷՆ

ԱՐՄԵՆԱԿ ՀԱՅԿՈՒՆԻ

ՏՊԱԳՐԱԹԻԻՆ Ռ. Յ. ՔԻՐՔԱՆԸ

ՊՈՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՖԻՆԱՆՏԵՐԱՐ